

RERUM UNIVERSITAS U FILOZOFIJI F. PETRIĆA I T. TASSA: MALA PODUDARNOST BESKONAČNOG I NEODREĐENOG

ANDREA PAGANI

(Ferrara)

UDK 111:1 (091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 20. VIII. 1997.

1.

Kritičke duhove, osjetljive za pojedinosti i nijanse, rijetko zadovoljne i nesklone lagodnim sintezama i strogim shematizmima, posebice kad se to odnosi na jedno tako dinamično i problematično razdoblje kao što je renesansa, zasigurno nije nikada zadovoljavala ideja radikalna suprotstavljanja filozofije F. Petrića, platonika, i T. Tassa, aristotelovca. Naprotiv, mnogo uvjerljivija je predodžba o jednoj maloj, ali postojanoj podudarnosti poetika dva autora, u složenom duhu žive, dinamične kulture cinquecenta.

Svoje razlaganje koje upućuje ka njihovoj konfrontaciji potkrijepit ćemo nekim povijesno-biografskim podacima i skrenuti pozornost na stanovite zanimljive podudarnosti.

Poznato je da je *Nova de universis philosophia*, nakon objavljivanja (Ferrara, 1591.), difuzije, odobravanja i polemika najposlije završilo pred Kongregacijom Indeksa, 7. XI. 1592, a kardinal Hipolit Aldobrandini, budući papa Klement VIII, pozvao je Petrića na rimsko sveučilište za profesora filozofije i, premda ta sredina nije pogodovala njegovu platonizmu, on je na rimskoj katedri otpočeo svoja izlaganja o Platonovu *Timeju*.

Prema Solertijevu svjedočanstvu tim je predavanjima prisustvovao i Tasso koji »nije bio sklon« predavaču i koji se poslije predavanja »zadržavao u krugu predavača i studenata«¹, onaj isti Tasso koji je dvadesetak godina ranije očekivao isti zadatak: bilješke uz jedan primjerak *Commentarii in Platonis Timaeum* baselskog izdanja iz 1554. Španjolca Sebastiana Fozija.

¹ A. Solerti, *Vita del Tasso*, Torino, Loescher, 1895, vol. I, p. 823.

Valja dakle razmotriti taj prvi znak koji uvodi u našu raspravu: od svih filozofskih djela Platonovih, od svih dijaloga koji se odlikuju ljepotom i raznovrsnošću stila, kao što su *Gozba*, *Gorgija*, *Država*, *Fedar*, Tasso i Petrić odabiru za svoje tumačenje jedan od najtežih i najsloženijih njegovih traktata, vrlo učen i nejasan, koji će postati jedan od glavnih izvora znanstvenog mišljenja srednjovjekovlja, dijalog lišen ukrasa i razvedenosti, kao što je upravo *Timej*.

Nije to mogao biti slučajan odabir: bio je to odabir onog koji je umio naći u toj velikoj mitskoj kozmologiji, u toj mudrosnoj baštini logičko-kozmografskih teorija o nastanku univerzuma bogato i poticajno polazište, bogatu građu nadahnuća i za svoju poetiku.

Drugim riječima, u cjelokupnoj Tassovoj i Petrićevoj teorijskoj spekulaciji jedan značajan moment obilježava njihovu znanstvenu refleksiju, u skladu s proširenom navikom renesansnog razdoblja prema kojoj se filozofsko znanje često prevodilo u znanje geometrije, a onaj koji je posjedovao spekulativni interes bavio se i matematikom, jednom vrstom filozofskog prevrednovanja znanja (dovoljno je prisjetiti se da među djelima koja su najviše objavljivana u 16. st., uz *Bibliju* i Aristotelovu *Poetiku*, nalazimo i Euklidove *Elemente*).

Dakle, u toj općoj komplementarnosti znanosti, astronomije i filozofije, morao se pred Tassa i Petrića postaviti problem definiranja kozmološkog sistema, jedne veličajne Filozofije Univerzuma, koji bi osim isključivo kozmognijske sadržavao i širu pojamovnu vrijednost.

2.

Nema sumnje da polazišna metoda i rezultati tog veličajnog filozofskog projekta Tassa i Petrića ukazuju na njihovo antitetičko obilježje.

Tu je, kao prvo, uvođenje matematičkog instrumentarija kojim se poima ideja beskonačnosti. Nemojmo zaboraviti u tom smislu Tassove bilješke i tumačenje astronomskog traktata *Homocentrica sive de stellis* veronskog učenjaka Girolama Fracastora, *Almagest caelo et mundo*: bile su to znanstvene rasprave koje je Tasso imao pripremajući svoja predavanja o Euklidovoj *Geometriji* i *Sferi* na *Studio Estense* na zahtjev Alfonsa II. d'Este, na koji se odazvao, u razdoblju od 1573. do 1575, od kojeg su preostale tek Tassove bilješke uz ta djela. Nije slučaj ni to da je autor odabrao djelo kao što je *Almagest* koji definira ptolemejski konačan, sferični i geocentrički univerzum u kojemu je on našao mogućnost da izrazi svoju negaciju beskonačnog (bolje rečeno svoj strah od njega); nije slučaj da se Tasso priklanja djelima Fracastora, djelima genijalnog učenjaka cinquecenta, među sljedbenicima Aristotelove *Poetike*, koji naslućuje autonomnu narav umjetnosti, okrenute ne zaavljanju, nego prikazu univerzalnog skrivenog značenja stvari; nije najposlije

slučajno ni to da je Tasso svoja astronomska proučavanja zasnovao na Aristotelovom djelu *De caelo et mundo*, prepoznajući u toj raspravi svoju vlastitu strast prema broju (posebice 3 i 7) koji su »jedinstvo i sadržaj« sviju stvari, i koji je u toj raspravi našao dokaz konačnosti i savršenstva svijeta.

Promotrimo kako Petrić pristupa tim pitanjima i kako ih rješava.

Nužno je propitati završno djelo čitave Petrićeve karijere u kojem se sabiru i sistematiziraju sve njegove filozofske ideje. Pozivamo se naravno na *Nova de universis philosophia*, za koje nam je koristan ključ razumijevanja rasprava Cesara Vasolija u povodu proslave šestote godišnjice rođenja, održanom na Ferrarskom sveučilištu.

Već na početku 1560, u raspravi *Della historia* izlaže Petrić svoju ideju »beskonačne povijesne građe«, kao »neizmjerne šume« koja odgovara »neodredivoj mjeri svijeta i neistraženoj raznolikosti prirode i ljudskih događaja«²; drugim riječima, već se u njegovoj *Povijesti* ocrtava slika onog »mračnog labirinta«³ *Rerum universitas* koji će on kasnije u *Nova* primijeniti na kozmološku sferu.

Morat ćemo ipak pričekati još trideset godina da bude iscrpno predočena hipoteza o beskonačnom, stvorenom univerzumu, kao što naznačuje naslovnica djela, ne s pomoću »gibanja« (u liniji *De sole* o *De lumine* M. Ficina), nego s pomoću »svjetla« i »svjetlila«⁴; univerzuma koji u beskonačnoj mnoštvenosti svojih bića ostaje shvatljiv u jedinstvenu i hijerarhijskom poretku.

Neće biti beznačajno poći upravo od detaljne analize naslova djela u kojemu se naznačuju tri »metode« iz kojih se izvodi ustrojstvo univerzuma:

- *aristotelica methodo, in qua non per motum, sed per lucem, et lumina, ad primum causam ascenditur;*
- *Deinde propria Patricii methodo, tota in contemplationem venit Divinitas;*
- *Postremo methodo Platonica, rerum universitas, a conditione Deo deducitur.*

Petrićevo kozmološko utemeljenje, kako primjećuje Vasoli, gradi se na aristotelovskoj »deduktivnoj« metodi objašnjenja »causa prima«, jedinstve-

² C. Vasoli, *Francesco Patrizi da Cherso*, Roma, Bulzoni, 1987, p. 53.

³ F. Patrizi da Cherso, *Della Historia diece dialoghi..ne'quali si ragiona di tutte le cose appartenenti all'Historia, et allo scriverla, et all'osservarla*, In Venetia, app. Andrea Arrivabene, MDLX, p. 11v.

⁴ F. Patrizi da Cherso, *Nova de universis philosophia. In qua aristotelica methodo, non per motum, sed per lucem, et lumina, ad primum causam ascenditur. Deinde propria Patricii methodo, tota in contemplationem venit Divinitas; postremo methodo Platonica, rerum universitas, a conditione Deo deducitur*, Ferrariae, apud Benedictum Mammarellum, Anno MDXCI. Djelo je objavljeno 1979. u Zagrebu u dvojezičnom izdanju, lat. i hrv.

nog i prvobitnog uzroka univerzuma, i na platoničkoj i Petrićevoj »induktivnoj« metodi kojom se dokazuje kako se iz tog prvog i jedinstvenog uzroka izvodi sveopći poredak univerzuma, ili *rerum universitas* koji proihodi iz »kontemplacije« »božanskog svjetla«⁵. Iz toga proizlaze barem dva sustava vrijednosti.

Prije svega, osobita konciliјativna sposobnost, kojoj Vasoli pripisuje stanovitu dvosmislenost, ne samo izvođenja hijerarhije konstitutivnih principa i formi univerzuma iz platoničke doktrine, obogaćene pozivanjem na tekstove Plotina, Prokla i Jambliha i na hermetičke i Zoroastrove tekstove, dakle zanemarujući svako pozivanje na autoritet »modernih« teologa⁶; ali podjednako i otklona da se u samoj teoriji izmire međusobno antitetičke filozofske metode i modeli.

Zanimljivo je, osim toga, razmotriti i rekonstrukciju *philosophia perennis* u Petrićevoj *Nova*, poslije sustavna rušenja aristotelovskog sustava koje Petrić provodi tijekom cjelokupnog svoga intelektualnog razvoja, posebice u *Peripateticae Discussiones*, 1581. Petrićeva slika svijeta slika je beskonačnog svijeta kao mnoštvenosti »bića«, koji su međutim svedeni na jedinstveni i božanski princip, »fons ac pater luminum«. Upravo u tomu Petrićevo izlaganje postaje manje uvjerljivo sudu Inkvizicije. U trenutku kad autor nastoji opravdati jedinstvenost prvotnog principa, izlažući se opasnosti – kako primjećuje Puliafito Bleuel – da dade objašnjenje koje mu istovremeno omogućuje spasiti apsolutnu i postojanu savršenost Jednog i svejednako opravdati rađanje božanskih osoba i stvaranje mnoštva, ne pozivajući se na Sveto pismo nego na ideal »svećenikafilozofa hermetičko-platonovskog tipa«⁷, tridentskom se autoritetu razlaganje čini slabim i opasnim, razornim; tada Petrić, poslije obraćanja Rimu i podnošenja odgovora, odlučuje intervenirati na tekstu kako bi izbjegao stavljanje na Indeks i sastavlja *Emendatio in libros suos Novae philosophiae*.

3.

Tijek procesa i ispravki poznati su nam zahvaljujući istraživanjima Firpa (1950), Gregoryja (1955), Kristellera (1970), Cavazze (1978/9), Rotonda i Puliafito Bleuel (1993), i valja ih u općim crtama ovdje ponoviti. U novom izdanju Petrićevih ispravki što ih je pripremila Anna Puliafito Bleuel⁸ poka-

⁵ C. Vasoli, *Francesco Patrizi e il »metodo« della filosofia*, u: P. Castelli, »In supreme dignitatis«. Per la storia dell'Università di Ferrara. 1391–1991, Firenze, Olschki, 1995, pp. 271–2.

⁶ *Ib.*, pp. 273, 275.

⁷ A. Puliafito Bleuel, *Introduzione*, u: F. Patrizi da Cherso, *Nova de universis philosophia. Materiali per un'edizione emendata*, Firenze, Olschki, 1993; pp. IX, XXVII.

⁸ *Ib.*, pp. III–LVIII.

zuje se kroz autograf narav ispravki: prvi od tekstova u »philosophia prima«, pod naslovom *De principiis*, iz 1596, bogat izmjenama i dodacima, analizira pojam »principa«, pozivajući se na svjedočanstva Hermesa, Platona i Aristotela i zaključuje tvrdnjom o »mnoštvenosti« izvanjskih principa; druga knjiga u »philosophia prima« pod naslovom *De universitate* posvećena je odnosu koji postoji između totaliteta bića i jedinstva dijelova, a zaključuje prijedlogom da se istraži može li se u toj netjelesnoj »mnoštvenosti« odrediti nad svime ono »Jedno«; potom u autografskom spisu *De una anima*, datiranom 20. studenog 1593, Petrić raspravlja o problemu podrijetla ljudske duše, polazeći svagda od nužna opravdanja »mnoštva« duša i od njihova principa jedinstva; tekst *De luce primaeva*, koji se nadovezuje na četvrtu knjigu *Pancosmia* i devetu knjigu *Panaugia*, terminološki se razlikuje od izdanja iz 1591. u pitanju o prvom poslijetku prvog svjetla koji se sada naziva »lumen« umjesto »lux«, ali se potvrđuje teorija o svjetlu, tj. da je Bog, Jedno i Trojstvo, Istinito i Dobro koje ispunjava stvoreni prostor, po svojoj naravi prazan; najposlije u tekstu koji bi trebao sačinjavati drugo poglavlje nove *Panaugia*, pod naslovom *De lucis natura*, Petrić ponovno ustvrđuje kako svjetlost nije pripadak, nego samostojnost i da rasprostiranje »svjetlosti« (»lumen«) u prostoru jest beskonačno rasprostiranje (prostor odista proizlazi iz beskonačnog uzroka, tj. Boga i mora biti beskonačan, pa i »svjetlost«, šireći se u tom beskonačnom prostoru također mora imati beskonačnu ekstenziju).

Nema sumnje da u raspravama o *rerum universitas*, kako prvog izdanja iz 1591, tako i popravljena izdanja, Petrić snažno ističe – istovremeno i elegantnom sposobnošću uvjerljivosti – neke temeljne pojmove: pojam beskonačnog i mnoštvenog univerzuma, hijerarhijski uredenog i beskonačnog oceana božanske svjetlosti koja osvjetljava cjelokupan prostor kozmosa i njegova je bit. Drugim riječima, s onu stranu »ambiguitetne« Petrićeve filozofije, pod pritiskom tridentskih autoriteta, shema koju predlaže *Nova* ostaje nepromjenjiva, mnoštvo privodi jedinstvenosti, beskonačno je podređeno višem porijeklu. U Petrićevoj kozmološkoj spekulaciji jasno je iskazana dijalektika Jednog i Mnoštva, Boga i Totaliteta, Jedinstva i Razlike, dijalektika koja se bitno ne razlikuje od filozofske i književne teorije Tassa.

4.

Ovime nam je omogućeno pružiti dovoljno jasan, premda sažet okvir za našu tezu.

U složenoj kulturi renesanse, često tako punoj proturječnosti i različitosti, čas zatamnjenom sjenama krize protureformacije, čas osvježenoj neiscrpnom *znatiželjom* koja odlikuje sve discipline, naspram sjajna pothvata teorizacije

rerum universitas, spekulativne sistematizacije kozmosa, Petrićeve i Tassove ideje pokazuju mnoge točke razdvajanja, ali i značajne momente sličnosti.

U oba slučaja problem određenja vlastite kozmografske koncepcije bio je odlučujući problem, na osnovi dva fundamentalna spisa kao što je to Platonov *Timej* i Aristotelov *De Caelo*; u oba slučaja riječ je o jednoj vrsti filozofskog prevrednovanja znanosti, u mjeri u kojoj jedino matematika omogućuje savršenu *adequatio rei et intellectus*, ili samo izvjesnost i sjaj znanosti mogu točno prikazati mnogoobličan i neosvojiv oblik života; u oba slučaja, najposlije, pokazuje se potreba dijalektike između jednog i mnoštva, dakle nerazrješiva suprisustva dvaju suprotstavljenih pojmova, tehnika kompromisna »prerušavanja«, ne odviše udaljenog od manirističke kulture⁹.

Nešto o točkama slaganja.

No kad je riječ o Petrićevoj i Tassovoj viziji univerzuma, možda su najbogatija kritička polazišta divergentna.

Već smo razmotrili koncepciju *rerum universitas* u *Discorsi dell'arte poetica* T. Tassa i njegovim tumačenjima filozofskih i znanstvenih spisa Aristotela, Fracastora i Tolomeja: to je univerzum u kojem je »mnoštvenost« podvrgnuta »jednoći«, u kom su poredak i hijerarhija žrtvovani »raznolikosti« i u kom su prostori koji pripadaju »mnoštvenosti« strogo podređeni *izvanjskom poretku*, prisilnom, programatskom, gotovo opsesivnom, dakle u jednoj obvezujućoj ptolemejskoj viziji, sferičnoj i geocentričnoj, jednoj vrsti negacije beskonačnosti.

To što predlaže Petrić u *Nova de universis philosophia* naprotiv drugi je model. Dijalektika mnoštva svjetova i jednoće »prvotnog uzroka« rješava se u skladnijim oblicima u prirodnom hijerarhijskom i harmoničnom poretku: »mnoštvenost« bića svodi se na Jedno, u smirenu i naravnom odnosu na osnovi sunčeve »simpatije« koja povezuje »više i niže stvari« i koja sva svjetska bića privodi jedinstvu¹⁰. Eto zašto se ta »simpatička sveza« bića koja u njihovoj različitosti sudjeluju u sveopćem Jednom, u labirintu ali određenom suodnosom i simetrijom, javlja kao slika jednog harmonijskog i jasnog sistema čija se pravilnost ne postavlja izvana, kao u nekoj vrsti iskonstruirane mreže, nego iznutra stvara sistem, neumjetno i slobodno, prirodnim i autonomnim razvojem.

Drugim riječima, Petriću uspijeva sačuvati aristotelovski princip Jednoće, ali u isto vrijeme ne odriče se mnoštvenosti, beskonačnosti, totaliteta svjetova, usklađujući ih među sobom u kombinatoričkoj igri združene »simpatije«,

⁹ Slika o »predbaroknom« Petriću pozajmljena je od Vasolija, *Francesco Patrizi e il «metodo» della filosofia*, op. cit., p. 283.

¹⁰ *Ib.*, p. 277.

očito prema čitanju Ariosta. U čvrstoj i akademskoj Petrićevoj viziji nema zebnje i nemira pred slikom beskonačnog, nego harmonijske osunčanosti.

Uostalom, sugestivni odraz Petrićeve i Tassove bogate intelektualne fizionomije pokazuje se u analizi epistolarne građe obaju autora¹¹, iz koje se dade vidjeti – kako naglašava Aguzzi Barbagli – da Petrić slabo naginje sentimentalnosti i fantastici, on je strog profesor, distanciran i bezličan, dostojanstven i ozbiljan akademik, premda podložan iskustvu autodidakta, ali temeljita univerzitetskog obrazovanja, posebno uglednog profesora na Studiju Estense, sigurnog u vlastita idejna stajališta koji traga za »stvarnom istinom«, znanstveno utvrdivom. S druge strane, Tasso je nesigurna i nepostojana ličnost, osjetljiva i patetična, introvertirana i liriska, nezadovoljna vlastitom ulogom dvorskog pohvalnog pjesnika, u kolebljivu položaju potkopavanom nezvjesnošću, stranac teško prihvatljiv na dvoru d'Este, u patničkom traganju za polazištem i izgubljenom slikom dvora kao mjestom mirnog pjesničkog mecenatstva. S jedne strane, dakle, figura sjajnog učenjaka, teško prilagodljivog i melankoličnog, tog temeljnog obilježja i crte pjesnika, to jest »božanskog bijesa«, bitna obilježja književnog nadahnuća¹²; s druge strane figura plaha i nemirna, čeznutljiva pjesnika koji svoju »melankoličnu ćud« krivi kao glavni izvor svoje bolesti i patnji.

5.

Time smo stigli do odlučnog momenta našeg kritičkog razmatranja. Valja pritom uzeti u obzir niz brojnih teorijskih rasprava i pokušati dati kratak zaključak. U postavljanju konačnih teza tumačenja od pomoći nam je nedavna studija Itala Calvina, neke vrste književna oporuka, izvanredno sugestivna, naime slavna *Američka predavanja* koja je pisac trebao održati na Harvardskom sveučilištu¹³. U poglavlju posvećenom »egzaktosti« Calvino uspoređuje neke ulomke Leopardijevog *Zibaldone* s lirikom *L'infinito* i predlaže neke misli o odnosu pojmova »beskonačnosti« i »neodređenosti«, što nas ovdje posebice zanima.

»Za nesretnog hedonista kakav je bio Leopardi« – piše Calvino – »nepoznato je uvijek privlačnije od poznatog, vjera i imaginacija jedina su utjeha od razočaranja i patnji stvarnosti. Čovjek dakle projicira svoju čežnju u bes-

¹¹ F. Patrizi da Cherso, *Lettere ed opuscoli inediti*, a c. di D. Aguzzi Barbagli, Firenze, Olschki, 1975; T. Tasso, *Lettere*, a c. di C. Guasti, Firenze, Le Monnier, 1852–5.

¹² F. Patrizi da Cherso, *Della Poetica*, Firenze, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1969, vol. I, pp. 12–21.

¹³ I. Calvino, *Lezioni americane*, Milano, Garzanti, 1988.

konačno, postizujući zadovoljstvo samo onda kada zamišlja da nema kraja. Ali budući da ljudski um nije u mogućnosti spoznati beskonačno i premda ga straši i sama pomisao na nj, ne preostaje mu drugo doli zadovoljiti se neodređenim, osjećajima koji miješajući jedno s drugim stvaraju dojam neograničenog, varljivog, ali ipak ugodnog¹⁴.

To je mjesto od iznimna značenja za našu raspravu.

Nakon što smo rasvijetlili odnos identiteta i razlika između Petrića i Tassa, nema sumnje da bi se Calvinove primjedbe o Leopardijevom pjesništvu mogle primijeniti sretno i na Tassovo djelo. Tassova kozmografska teorija izgrađena je na jednoj vrsti opčaranosti i na »želji za beskonačnim«, mnoštvenim, ali odmah potom svijest autora, možda obuzetog protureformacijom, pokazuje »strah« i užasavanje pred tim beskonačnim, prigušuje ga i zatvara u strog i racionalistički ustroj, proizvodeći učinak »indefinitnog«, neodređenog, prividne indeterminiranosti. Ne čudi stoga što će se iz takvih pretpostavki roditi bolja tradicija našeg manirizma koja se, kao što je to prepoznao mađarski kritičar Hauser u svojoj iscrpnoj monografiji, zasniva upravo na raspadu slika, na nemirnu metamorfizmu i relativizmu, na intrigantnom procesu pretvaranja, na »akrobaciji, bravuroznoj figuri, igri opsjene«, na učinku vrtoglave omame pred promjenjivošću, dvosmislenošću i neodređenošću prizora¹⁵.

I Petrićeva filozofija polazi od nastojanja za pomirenjem, od dijalektike, pokušaja spajanja nespojivog. I u Petrićevoj teoriji univerzuma pronalazimo vezu mnoštva i Jednog, u nekoj vrsti »discordia concors« koja prožima renesansnu duhovitost. I u Petrićevu kozmološkom nacrtu javlja se problem odnosa između konačnosti i beskonačnosti s neprekidnim vraćanjem Platonovoj i Pitagorinoj filozofiji. Ali rješenje te dijalektike nije u disperziji, u nejasnom, izmičućem, nepostojanom, u neosvojivom dojmju »indefinitnog«. U odnosu na indefinitno Petrićeva pozicija nije pozicija nesigurnosti, straha, omaglice, nego pozicija područja sigurnosti, stroge kontrole, skladnog, hijerarhijski uređenog ustrojstva.

Eto zbog čega je konačan rezultat Tassove opsesije infinitnim stilska virtuoznost, igra riječi, retorička figurativnost, metafore, perifraze, profinjnost forme, manirističke dvosmislene tvorbe; i, za razliku od toga, zbog čega se Petrićevo prihvaćanje mnoštvenosti i jedinstva univerzuma razrješava u egzaltaciji jednoznačnog, točnog, znanstvenog, jasnog, sintetičkog jezika: jednom riječju, u jednoj vrsti »egzaktности«, suprotnosti »indefinitnomu«, ali koji, začudno, polazi od istih pretpostavki, ili od zajedničkog pomirbenog i di-

¹⁴ Ib., p. 62.

¹⁵ A. Hauser, *Il Manierismo. La crisi del Rinascimento e l'origine dell'arte moderna*, Torino, Einaudi, 1965, pp. 13, 14.

jalektičkog osjećaja. I eto zašto na kraju, pred beskonačnim bogatstvom svijeta, pred »mračnim labirintom« povijesti jedini instrument definicije za Petrića jest jednoznačan i pouzdan jezik znanosti, za razliku od netočnog i promjenjivog, dvosmislenog jezika ciceronovske retorike.

Drugim riječima, ako Tasso u zamršenu odnosu prema koncepciji »mnoštvenosti«, nalazi rješenje u manirističkoj igri riječi, u jednoj vrsti retoričkog ekscesa koji pomučuje strepnju u njima sadržanu, Petrić u sigurnom položaju akademika i znanstvenika smatra da je riječ siromašna i da se ne podudara s mnoštvom stvari kao i da nije sposobna označiti beskonačnu mnoštvenost života i on pridaje važnost samo matematici.

U tomu su nam posebno značajni i kritički poticajni biografski podaci kao i anegdote i svjedočanstva suvremenika, poput Solertijevog. Valja reći da susret Petrića i Tassa, 1591. u Rimu, prilikom Petrićevih tumačenja Platonova *Timeja*, poslije njihova spora oko pjesništva i njihova razilaženja, pokazuje i jednu vrstu konačnog pomirenja, znak slaganja njihovih ideja. Također je i znak utjecaja, kako primjećuje Eugene Ryan¹⁶, činjenica da se među studentima, znalcima i prijateljima koji su običavali razgovarati s predavačem poslije predavanja nalazio i Tasso, među onim najviše zainteresiranim i najoštroumnijim slušačima. Do konačnog njihova pomirenja, koje je otpočelo tek u njihovoj starosti, došlo je u trenutku smrti, kad prema bilješci Luigija Firpa, »u noći 7. veljače 1597, nešto manje od dvije godine poslije Tassa, bit će pokopan i Petrić u istoj niši gdje su već ležali smrtni ostaci pjesnika Jeruzalema«¹⁷.

Kao što se vidi, među tolikim divergentnim stajalištima Petrića i Tassa o pjesništvu, filozofiji, politici, povijesti i o samoj *rerum universitas*, čini se da dolazi do slaba ali postojana slaganja ove dvojice, u složenoj i nemirnoj duši renesanse, i to ne samo na rubu dijalektičkog i pomirbenog djela, pomalo dvosmislenog, gdje obojica teže jedinstvu mnoštvenosti i jednoće, i koju rješavaju, u novoj situaciji vlastita vremena, u jednoj vrsti promijenjena i originalnog stajališta unutar tradicije, ali i na rubu nasljeđa koje su dva pisca ostavila modernoj kulturi, tj. na rubu izvanredne aktualnosti mišljenja.

Kao što nam pokazuje Hauserova studija, dojam divote i indefinitnosti koji postoje u osnovi Tassova manirizma naći ćemo, ne isuviše različit u »stalnoj promjeni perspektive, u metamorfozama vremena, tajanstvenom djelovanju sna i nesvjesnog bogatom metaforama i velikim i složenim analogi-

¹⁶ E. Ryan, *Torquato Tasso e Francesco Patrizi nella controversia cinquecentesca sulla poesia*, u: W. Moretti-L. Pece (ur.), *Torquato Tasso e l'Università*, Firenze, Olschki, 1997.

¹⁷ L. Firpo, *Filosofia italiana e Controriforma. II. La condanna di Francesco Patrizi*, »Rivista di filosofia«, vol. XLI, 1950, 6, p. 173.

jama«¹⁸ mnogih djela našeg stoljeća (Hauser posebice produbljuje konfrontiranje Tassova i Proustova manirizma (*Recherche*)).

S druge strane, s Petrićem se nalazimo pred jednim anticipativnim filozofskim i kozmografskim modelom: i doista u knjigama *Panarchia* i *Pancosmia* koje problematiziraju sliku univerzuma i njegovih fizičkih počela, predstavljen je jedan beskonačan i dinamičan univerzum koji se neprestano širi, istovremeno ograničen i neograničen, u svemu nalik onom koji nam pruža moderna fizika u svojim teorijama, odnosno ideji beskonačnog širenja svemira. Pogledamo li Petrićeve modele drugih disciplina (od politike do pjesništva, od hidraulike do ekonomije)¹⁹, naći ćemo se pred autorom koji nas nikad ne prestaje iznenađivati, pred neiscrpnim, bogatim i poticajnim autorom izvanredne intuicije, koji se svojom originalnošću i hrabroću znao suprotstaviti ne samo autoritetima vlastita vremena, nego i anticipirati mnoge ideje moderne misli.

S talijanskoga prevela Ljerka Schiffler

RERUM UNIVERSITAS U FILOZOFIJI F. PETRIĆA I T. TASSA: MALA PODUDARNOST BESKONAČNOG I NEODREĐENOG

Sažetak

Stajališta Petrića i Tassa o pjesništvu, filozofiji, politici, povijesti i o samoj *rerum universitas* u mnogim su pogledima divergentna. Primjerice, u Tassovim tumačenjima filozofskih i znanstvenih spisa Aristotela, Fracastora i drugih nalazimo univerzum u kojem je »mnoštvenost« podvrgnuta »jednoći«, u kojemu su poredak i hijerarhija žrtvovani »raznolikosti«. Petrić, s druge strane, čuva princip jednoće, ali se u isto vrijeme ne odriče mnoštvenosti, beskonačnosti, totaliteta svjetova, usklađujući ih međusobno u kombinatoričkoj igri »simpatije«. Ipak, u članku se pokazuje kako između Petrića i Tassa dolazi do nekakva slabog, ali postojanog slaganja.

¹⁸ A. Hauscr, *Il Manierismo*, op. cit., pp. 352-3.

¹⁹ Premda o Petriću raspravlja tek uzgredno, Paolo Rossi ga ističe kao anticipatora astronomskih i ekonomskih teorija: »U *Histoire de la science*, izd. Pleiade, u poglavlju posvećenom povijesti demografije Petrić slovi kao preteča Maltusovih teorija. U *Histoire générale des sciences* (ur. R. Taton) Petrić se usput označava kao polukopernikovac. Dreyer (u svojoj *Povijesti astronomije*) ograničava se na to da podsjeti na njegovo prihvaćanje teze o zemljino gibanju« (P. Rossi, *La negazione delle sfere e l'astrobiologia di Francesco Patrizi*, u ID. (a c. di) *Il Rinascimento nelle corti padane*, Bari, De Donato, 1977, pp. 401-2).

RERUM UNIVERSITAS IN THE PHILOSOPHY OF FRANE PETRIĆ
AND TORQUATO TASSO: LITTLE SIMILARITY BETWEEN
THE *INFINITE* AND THE *INDEFINITE*

Summary

Petrić's and Tasso's views concerning poetry, philosophy, politics, history, and the *rerum universitas* diverge in many respects. For instance, in Tasso's interpretations of Aristotle's, Fracastoro's, and other authors' philosophical and scientific writings, there is a universe in which the »many-ness« is subjected to the »one-ness«, and order and hierarchy are sacrificed to »diversity«. Petrić, on the other hand, preserves the »one-ness« principle without rejecting the multitude, infinity and the totality of worlds, combining them in a harmony of joint »sympathy«. The paper nevertheless shows that there is a small, yet enduring similarity between Petrić and Tasso.